

L'ASSOCIACIONISME A CATALUNYA: CULTURA I DEMOCRÀCIA

Excursionisme, esbarts dansaires, cors, festes majors, gegants i capgrossos, carnestoltes, bèsties de foc... són manifestacions culturals que incorporen moltíssims punts del decàleg mūtāre, com ara implicació i cocreació, sentit crític, la persona com a protagonista activa o sostenibilitat.

L'associacionisme és un dels trets idiosincràtics de la societat catalana, amb una llarga història. Ja es tracti d'organitzacions religioses, gremis, cooperatives, clubs excursionistes o colles de diables, cada època ha tingut el seu model. Aquestes organitzacions van ser especialment importants a les acaballes del franquisme, quan, davant la manca de partits polítics, van treballar per preservar la cultura popular, al mateix temps que les seves reivindicacions al carrer formaven una nova societat que es volia democràtica.

L'EXCURSIONISME DURANT LA DICTADURA

Un cop acabada la Guerra Civil, Catalunya veu desmantellades gairebé totes les seves associacions, vistes com a sospitoses pel nou règim. Només aquelles que estaven lligades a l'Església, germandats i confraries van poder sobreviure amb una certa autonomia. Les altres estaven sotmeses al Decret d'associacions del 1941, que exigia una autorització governativa per constituir-se. Fins a la Llei d'associacions del 1964, no va existir una norma que permetés crear-ne de noves. En aquell context van tenir lloc una sèrie d'iniciatives que van tenir un paper fonamental en la preservació de la cultura catalana.

Els primers centres d'estudi del territori es van desenvolupar les darreres dècades del segle XIX, com el Centre Excursionista de Catalunya o l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques, que van difondre l'interès per conèixer el país des de diversos punts de vista. Al cap de poques dècades va aparèixer el moviment escolta, amb una primera entitat coneguda com els Minyons de Muntanya, que es van fusionar amb els Boy Scouts de Catalunya i van crear la Institució Catalana d'Escoltisme. Aquestes societats van ser inicialment prohibides pel franquisme, que va provar de substituir-les per la Federació de Muntanyisme i Esquí i per les organitzacions juvenils de la Falange.

El primer acte de resistència va ser el 1945, quan es va crear el clandestí Consell de la Institució Catalana d'Escoltisme, obligat a plegar per por de represàlies. No obstant això, la implicació en aquest grup de sectors lligats a les parròquies va fer que, el 1956, es legalitzés la Delegació Diocesana d'Escoltisme, que, sota l'aixopluc del bisbat de Barcelona, aviat es va estendre per tot Catalunya. Aquesta nova organització va acollir l'excursionisme català desmantellat en la postguerra, i es va crear la nova figura dels Minyons Escoltes i de les Guies Sant Jordi.

Aquells anys, el moviment excursionista va participar en la defensa de la llengua catalana, es va implicar en la celebració de l'Any Fabra, el 1968, i posteriorment en la Taula de Joves de Catalunya del 1976. Al mateix temps es creava la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya. També va ser important la relació de l'excursionisme amb la renovació pedagògica dels anys seixanta i setanta, transformat en un espai de formació en valors com la democràcia, i amb un projecte educatiu sense separació per sexes.

BALLAR EN CATALÀ

Entre les manifestacions culturals que van poder sobreviure durant la dictadura figuren els aplecs, inicialment una festa religiosa a l'aire lliure que se celebrava al voltant d'un santuari o una font, i que a mitjan segle xx va ampliar el seu camp semàntic per incloure esdeveniments laics. Aquest seria el cas dels aplecs sardanístics, que van ser una de les primeres mostres de cultura catalana tolerades pel franquisme. També es van recuperar els aplecs excursionistes, que s'havien començat a organitzar a finals dels anys vint, o els aplecs dedicats al folklore local, com les danses, els castellers o les agrupacions corals.

Cors i orfeons tenen el seu origen en la Societat Coral Euterpe, fundada per Josep Anselm Clavé el 1850, i en l'Orfeó Barcelonès, fundat per Joan Tolosa el 1853. A cavall entre els segles XIX i XX van aparèixer noves societats, com l'Orfeó Català de Lluís Millet, l'Orfeó de Sants o l'Orfeó Martinenc, que van promoure el cant com una part essencial d'una cultura més àmplia en català. Per aquest motiu, durant la postguerra van ser vigilats amb zel per les autoritats franquistes. Tanmateix, l'any 1952 es va reorganitzar la Federació de Cors de Clavé, que va conèixer un nou període de gran activitat les dècades dels seixanta i setanta, i que va influir en la formació d'un catalanisme popular.

L'altre fenomen cultural que va conèixer una revifalla en el tram final del franquisme va ser el dels esbarts dansaires. Els seus orígens es remunten a la creació de l'Aplec de Balls Populars del grup dansaire Violet, al qual van seguir el Foment de la Sardana de l'Agrupació Popular Catalanista de Barcelona i l'Esbart Dansaire fundat per Aureli Campany, que va donar el nom i les pautes futures a les associacions dansaires catalanes. Aquesta tradició va quedar interrompuda per la Guerra Civil, i no va tornar fins als anys quaranta, quan es van fundar noves agrupacions com l'Esbart Dansaire de Sant Joan Despí o l'Esbart Verdaguer, aquest darrer amb una clara orientació catalanista, sintetitzada en la famosa frase de Josep Benet: «Ja que no ens deixen parlar en català, ballarem en català». En aquest sentit, la tasca social d'aquestes associacions ha estat important en la conservació del patrimoni cultural, en la integració dels fluxos migratoris i en la cohesió de les comunitats on estan implantades, sobretot durant els anys de la Transició.

«Ja que no ens
deixen parlar
en català,
ballarem en
català.»

Josep Benet

A la darrera de la dictadura van aparèixer les primeres associacions de veïns, que suplien sovint les activitats dels partits polítics il·legalitzats.

L'ASSOCIACIONISME SURT AL CARRER

A la darrereria de la dictadura, a la recuperació de la cultura catalana es va afegir l'aparició de les primeres associacions de veïns, unes organitzacions que suplien molt sovint les activitats dels il·legalitzats partits polítics, i que van ser les grans protagonistes del període que va des de la descomposició del franquisme fins a les primeres eleccions democràtiques.

Durant els anys setanta, les autoritats van decidir eliminar els nombrosos barris de barraques que rodejaven les ciutats catalanes. Tanmateix, l'alternativa van ser barriades amb un barraquisme horitzontal personificat en els polígons d'habitatges, igualment mancats d'equipaments i serveis bàsics. A fi de reclamar solucions per a aquell problema, van aparèixer les comissions de barri, que molt aviat van ser controlades per militants d'organitzacions polítiques d'esquerres a la clandestinitat. Un dels primers llocs en què aquesta situació es va manifestar va ser a Santa Coloma de Gramenet, on la reclamació d'un ambulatori, l'any 1971, va congrega 130.000 manifestants al carrer. A la mateixa localitat, l'any següent, es va posar en marxa un pla experimental, pioner a casa nostra, per portar el català a l'escola com una forma d'integració per als fills dels emigrants.

El pas de les comissions de barri a les associacions de veïns va tenir lloc el 1972, i al cap de dos anys es va crear la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB), que va esdevenir un model estès a la resta de Catalunya. Les primeres lluites van ser contra el Pla general metropolità, tot i que les seves reivindicacions van ser molt variades, com la creació de zones verdes i equipaments, la seguretat ciutadana o la instal·lació de semàfors. Potser la iniciativa més cridanera va ser el segrest d'autobusos com a protesta per la inexistència de transport públic en determinades barriades.

L'any 1979, les associacions de veïns van engegar la campanya *Volem ajuntaments democràtics*. Però la normalització dels partits, que gradualment les van substituir, en va fer minvar significativament el pes polític. Així, part dels seus recursos i energies es va desviar cap als centres cívics, que van ser els nous actors en l'organització de festes i actes culturals, i en la canalització de les reivindicacions del veïnat.

LA FESTA MAJOR COM A EXPONENT DEL CANVI POLÍTIC

Poques coses hi ha tan innovadores com la tradició. Un dels fenòmens més característics de la Transició va ser l'aparició de noves festes majors. Algunes es presentaven com la recuperació d'unes celebracions oblidades o prohibides pel franquisme, altres van ser creacions *ex novo* amb un substrat històric mínim que, no obstant això, van servir per fornir moltes identitats locals.

A diferència de les festivitats tradicionals, amb un fort component religiós i al voltant d'un envelat amb dret d'admissió, les noves festes majors eren menys formals i es desenvolupaven directament en places i carrers, cosa que fomentava un comportament més interclassista i popular. Els protagonistes d'aquestes celebracions van ser els cercles culturals, les penyes i les associacions de veïns, que

molt sovint les van fer servir per amplificar les seves reivindicacions. No va ser fins a la consolidació dels partits polítics, quan aquests van començar a reordenar-les i a donar-los una forma més institucional.

Un cas paradigmàtic de com han evolucionat les festes majors el podríem trobar en la Mercè de Barcelona, una festivitat reinventada pels primers ajuntaments democràtics, que hi van incorporar noves activitats com el correfoc o el piromusical. Un cas semblant serien les Festes de Maig de Badalona, que el 1979 es van convertir *de facto* en la festa major del municipi, o la festa major de Granollers, organitzada a partir del 1983 al voltant del concurs entre blaus i blancs. Aquest fenomen es pot veure també en la florida de festivitats de creació recent, com les festes de Santa Anna de Blanes, les Decennals de Valls, l'Aquellarre de Cervera, les Santes de Mataró o Sant Narcís a Girona.

Entre aquestes transformacions cal destacar les cercaviles, una de les creacions festives més pròpies de la Transició, caracteritzades per un recorregut per la localitat que inclou gegants, diables, bèsties de foc, danses populars, música i pirotècnia. El seu origen l'hauríem de buscar en les antigues celebracions de Corpus, però sense components religiosos ni desfilada d'autoritats. En aquest sentit, un dels elements més visibles d'aquestes processons laiques són els gegants i capgrossos.

El costum de passejar grans ninots antropomòrfics pel carrer data dels darrers segles de l'edat mitjana. A principis del segle XX, aquests ninots de fusta i cartró es van fer indissociables de qualsevol festa popular a Catalunya. El franquisme tampoc no els va refusar, malgrat que va obligar a rebatejar les figures, tant les existents com les de nova creació, amb el nom de Reis Catòlics. Tanmateix, la seva tornada definitiva a la via pública es va produir durant els darrers anys de la dictadura. En aquell període, el fenomen de les associacions dedicades a aquests elements festius, les colles geganteres, assoleix una gran importància que s'estén per tot el territori.

Paral·lelament a l'afició per gegants i capgrossos, aquells anys també es va començar a veure una variant d'aquestes figures, agrupades en l'anomenat «bestiari de foc». Igual que en el cas dels gegants, té l'origen en les processons medievals de Corpus. En aquest cas, es tracta de representacions d'animals reals o fantàstics, que treuen flames per la boca mitjançant l'ús de pirotècnia. Juntament amb l'àliga, el lleó o el bou, símbols cristians dels evangelistes, hi apareixen galls, mulasses o senglars, així com éssers mitològics o llegendaris com el drac, el basilisc o la víbria. El seu èxit explica la creació, l'any 1996, de l'Agrupació del Bestiari Festiu i Popular de Catalunya, molt activa en la preservació de les festes amb foc.

A partir de les cercaviles, durant la Transició van aparèixer també els correfocs, una manifestació popular que va néixer l'any 1977 al barri del Clot. A diferència de les desfilades tradicionals, en el correfoc es busca la interacció amb el públic. Els grans protagonistes són les colles de diables, uns personatges que es van popularitzar a partir del 1979, amb la seva incorporació a la festa de la Mercè de Barcelona, i d'allí a totes les poblacions catalanes, fins a convertir-se en un dels exemples d'associacionisme festiu més transversal dels presents avui dia.

Poques coses hi ha tan innovadores com la tradició. Un dels fenòmens més característics de la Transició va ser l'aparició de noves festes majors. Eren menys formals i es desenvolupaven en places i carrers.

RECREACIONS HISTÒRIQUES I FESTES ALTERNATIVES

En la dècada dels noranta i fins als nostres dies ha aparegut un altre model festiu, que ha conegut un gran èxit, basat a organitzar una recreació històrica capaç d'aprofitar els carrers més antics de cada població com a escenari. Seria el cas de les conegudes fires medievals, que barregen una gran oferta comercial, amb la presència de veïns i forasters disfressats d'època. Malgrat que el rigor històric no sempre acompanya, constitueix una mena de carnestoltes on totes les disfresses són del mateix període. Una de les primeres fires d'aquest tipus va ser la Llegendada de Sant Jordi de Montblanc, que es va començar a celebrar l'any 1987. Ja als noranta, en van aparèixer d'altres com la d'Hostalric, Peralada o Besalú.

Amb el temps, el tema medieval s'ha vist ampliat a diversos moments de la història, com la fira ibera de Calafell; les festes romanes de Tarragona, Badalona o Cabrera de Mar; la fira de bandolers d'Alcover; la de carlins d'Avinyó, o la d'indians a Begur. Entre aquestes, potser la més famosa és la Festa Renaixentista de Tortosa, que recrea la ciutat del segle XVI, o la Fira Modernista de Terrassa, que s'ha convertit en tot un esdeveniment turístic; una mena de festivitats que, en comptes de recuperar tradicions antigues, imaginem directament el passat i el transformen en una experiència interactiva.

D'altra banda, a finals dels anys setanta, les festes majors a Catalunya estaven en mans d'una àmplia varietat d'associacions. Va ser aleshores quan van aparèixer les festes alternatives, sovint organitzades per col·lectius llibertaris que els donaven els seus trets característics. Potser aquest ha estat el model festiu més reivindicatiu i amb un component ideològic més evident. Un dels primers exemples es va donar l'any 1976, quan l'Ateneu Llibertari de Gràcia va promoure una sèrie d'actes paral·lels al programa oficial de la festa major, o, l'any següent, amb les primeres Festes Alternatives de Sants.

Qualsevol festa d'aquesta mena gira al voltant d'una Kafeta, el bar de festes. I s'hi organitzen espectacles de carrer, concerts, recitals de poesia o conferències, tot pensat com una manera lúdica de reclamar la via pública per a totes les sensibilitats. D'aquesta manera, com també ho feien les associacions de veïns de l'època, l'espai de la festa va recollir les lluites de cada moment, des de l'ecologisme o el moviment d'objectors de consciència fins a l'antimilitarisme, l'ecologisme, els indignats o l'independentisme.

La festa alternativa ha sobreviscut fins als nostres dies, quan s'ha transformat en una cita anual tan esperada com la festa municipal oficial que l'acompanya, mostrant-nos la capacitat de transformació que té tota celebració de carrer en l'imaginari col·lectiu, i alhora, la importància d'un teixit associatiu que va saber preservar el patrimoni popular en temps difícils, transformant-lo en una eina de canvi social, i en un espai capaç de permetre l'expressió de tota mena d'idees polítiques. Serà responsabilitat de tots que l'associacionisme continuï complint aquesta funció.

Entre el seny i la disbauxa

Religioses o paganes, a Catalunya les festes formen part de la identitat cultural. De *La Passió* al Carnestoltes, passant per la Fira d'Abril, el poble ha sortit sempre al carrer a celebrar tot allò que marca la tradició, la religió, les ganes de sobreviure a la rutina o de trencar amb les prohibicions.

Passions i pessebres vivents

Dansa de la Mort. Setmana Santa de Verges. © www.flickr.com/photos/dantzan/

D'origen antic i desaparegudes durant la Guerra Civil, en la postguerra es van tornar a organitzar diverses formes de dramatúrgia popular relacionades amb els períodes de la Setmana Santa o Nadal. Aquest seria el cas de les passions d'Olesa de Montserrat, Cervera o Esparraguera, de les processons quaresmals dels manaies de Girona, o dels viacrucis vivents de Rupit o Sant Hilari de Sacalm, o de la processó de Verges, una de les darreres Danses de la Mort medieval encara viva, considerada Festa Patrimonial d'Interès Nacional. Aquestes manifestacions folklòriques, tot i ser reconegudes i promogudes per les autoritats franquistes, van suposar el manteniment d'uns espectacles que constituïen un element aglutinador i dinamitzador a les poblacions que les organitzaven, a més d'una atracció turística de primer ordre. Relacionades amb aquestes, a partir dels anys cinquanta va aparèixer un nou model de representacions, conegudes com a *pessebres vivents*, el primer dels quals va ser el d'Engordany, seguit pels de Castell d'Aro i Corbera de Llobregat, que emfasitzaven l'aportació col·lectiva de la població i la cohesió local dels seus habitants.

Recuperació del Carnestoltes

Si hi ha una festa antiga i conflictiva en la història occidental, aquesta és el Carnestoltes. De passat incert i obscur, aquesta celebració pagana ha mudat de forma i continguts amb el pas del temps, mantenint l'esperit irreverent i contestatari, que permet una inversió de rols explícita i l'alliberament de convencions sexuals o socials. Aquestes característiques van fer que el franquisme el prohibís en diverses ocasions, ja que xocava amb la visió religiosa que tenia de les festes populars. Per aquest motiu, la recuperació el 1977 dels carnestoltes en moltes poblacions catalanes, molt concorreguts abans de la Guerra Civil, va ser percebuda com una restitució d'antigues llibertats i com un fet de normalització democràtica. La seva prohibició a Barcelona, l'any 1978, va ser motiu de fortes protestes dels partits d'esquerra, que van deixar clar que es tractava d'un procés irreversible. De llavors ençà, poblacions com Sitges, Vilanova i la Geltrú, Solsona, Tarragona, Reus o Sallent n'han fet un tret d'identitat local.

Dos participants a la Rua de l'Extermini del Carnaval de Sitges. © Album.

Feria de Abril a Catalunya

La presència d'un gran nombre d'emigrants meridionals a Catalunya explica l'aparició de la Fira d'Abril, una festa que barreja la melangia per la terra d'origen amb la voluntat d'agrupar-se a la terra d'acollida. Així, l'any 1971, diverses associacions i col·lectius andalusos van començar a organitzar a Castelldefels una versió pròpia d'aquesta festa sevillana, que amb el pas del temps va anar incorporant activitats diverses. A la dècada dels vuitanta va arribar a la seva màxima expressió, coincidint amb el trasllat a Barberà del Vallès i amb la fundació de la Federació d'Entitats Culturals Andalusos de Catalunya, una entitat que va arribar a tenir una gran presència política. En aquell període, a més de folklore, la fira incloïa debats i xerrades sobre la immigració o la llengua catalana. Tanmateix, amb l'arribada del segle XXI, els canvis d'ubicació i les crisis internes n'han fet minvar la importància.